

Emberfejes dudafejek a Dél-Alföldön

SZAKÁL AURÉL

(Kiskunhalas, Thorma János Múzeum)

Magyar népművészeti és néprajzi munkákban gyakran szerepel különlegességként néhány dél-alföldi emberfejes duda fényképe.¹ A legkorábbi ilyen kép Kovács János 1901-ben megjelent Szeged és népe című könyvében látható.² Dolgozatomban az európai és magyarországi dudafej faragványok változásainak áttekintése után, a dél-alföldi emberfejes dudafej kialakulását és elterjedését vizsgálom, majd a meglévő példányokat mutatom be.

A fából készült dudafej különböző alakúra faragása csak formai változást jelent. Hangszertechnikai szempontból nincs jelentősége, hogy mit ábrázol a dudafej. A bonyolult szerkezetű dudánál a dudafej szerepe csupán annyi, hogy a duda tömlőjéből kiáramló levegő a dudafejen keresztül jut a sípokhoz. A duda bőrtömlőjét rákötözik a dudafej egyik végére, a sípokot magába foglaló sípszár pedig csaposan illeszkedik a dudafej másik végébe.

Az ábrázolások alapján elmondható, hogy emberfejes dudát angol és spanyol területen használtak már a XIII-XIV. században.³ Állatfejes dudákat francia, spanyol és német ábrázolásokról ismerünk ugyanebből az időszakból.⁴ Míg a XIII-XIV. századból több emberfejes és állatfejes duda ábrázolása ismert, addig a XV-XVI. században a különböző európai dudatípusokon általában nem figyelhető meg faragott dudafej. Nyugat-Európában a középkorban használtak kecskefejes dudát.⁵ Ábrázolása kivételesen fordul elő a XVI. század elején Németországban.⁶ Praetorius 1619-ben kiadott hangszerekről szóló művében hat különböző típusú duda rajzát közli. Egyiknek sincs faragott dudafeje, még a kecske elnevezésűnek (*Grosser Bock*) sem.⁷ A XVII. század

¹ Kodály Zoltán 1937. 7. kép; Andrássy Kurta János 1944. V., VI. t.; Manga János 1965. 31., 33. kép; 1969. X. kép; Fél Edit-Hofer Tamás 1966. 9. kép, II. t.; Hofer Tamás-Fél Edit 1975. 399-401. kép; Janó Ákos-Solymos Ede 1966. 5. kép; Sárosi Bálint 1973. 57. kép; 1986. 41. kép; Korkes Zsuzsanna-Sztrinkó István 1978. 12. kép; Domanovszky György 1981. II. kötet 145. kép; Nagy Vera 1990. 471., 515., 516. kép.

² Kovács János 1901. 155. kép

³ Darvas Gábor 1961. XV. t.; Collinson, Francis 1975. 11. t., 81.; Meer, John Henry 1988. 33. kép

⁴ Gerbert, Martin 1774. II. kötet 151., XXXIV. t./22. kép; Buhle, Edward 1903. 13. t.; MGG IV. 1955. 9. t.; Gülke, Peter 1979. 31., 40. kép; Endrei Walter-Zolnay László 1986. 60. kép

⁵ Baines, Anthony 1979. 77.

⁶ Režný, Josef 1990. 2. kép

⁷ Praetorius, Michael 1619. V., XI., XIII. t.

közepén kizárólag néhány flamand festményen, rajzon, falkárpiton fordul elő emberfejes duda.⁸ Európa többi területén a XVII. században nem található faragott dudafej. Az emberfejes flamand dudákkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy több húros hangszeren (viola d'amore, viola da gamba, baryton, quinton, stb.) díszítésként gyakran előfordul női fejes vagy férfifejes faragvány a XVII-XVIII. században.⁹

Az első kecskefejes duduábrázolás az újkorban német nyelvterületről való. Egy 1720 körüli rajzon kecskefejes, tölcséres bordójú és sípszárú, szőrös kecskebőrrel borított tömlőjű, fújtatós dudát lehet látni. Olyan, mint egy igazi élő állat. Ennek a dudának eredetére utalóan *Polnischer Bock* (lengyel bak, lengyel duda) a neve. Ugyanezt az ábrázolást láthatjuk Schaffhausenben egy 1734-ben készült intarzián.¹⁰ A XVIII. század második felében a szorboknak és a lengyeleknek ilyen duda volt a népi hangszere, *Bock* elnevezéssel.¹¹ Csehországi katonai dudás 1817-1819 körüli képén kecskefejes, kecskebőrrel takart tömlőjű, fújtatós duda szerepel.¹² Ugyancsak katonai, de már magyar vonatkozású a két következő dudás ábrázolás. Martin Engelbrecht szóban forgó 1740-1748 között készült képén az osztrák-magyar lovasság dudása kecskefejes, hosszúbordós, de nem fújtatós, hanem szájjal fújt dudán zenél.¹³ Bikkessy-Heinbucher János "Egy Magyar Verbunkos-Dudás" című színezett rézmetszetén, melyet 1816-ban nyomtattak ki először, az 1781-es születésű Román József dudás az Eszterházy ezred toborzó zenéjét fújja a Dunántúlon.¹⁴ Kezében kecskefejes duda látható, amely szőrös tömlőjű, hosszú, esztergályozott és ördög alakban végződő bordójú, tölcséres sípszárú, szájjal fújt duda. Valószínűleg Román Józsefről írták, hogy "1812-ben az Eszterházy-nyalozegrednek Pesten létezett toborzó-csapatjához tartozott cigányzenekarnál cifra öltözetű és kecskefejben végződött, külön módosítású dudával (kiemelés Sz.A.) ellátott igen jeles dudás volt", aki 1812-ben, 1815-ben és később is szerepelt kecskefejes dudájával színházban, népmulatságon és farsangi táncvigalomban.¹⁵ A Bikkessy képen látható kecskefejú dudát herceg Eszterházy Miklós, a régi 32. ezred tulajdonosa az ezred zenekara részére készítette ébenfából, drágagyöngyszemekkel. Ezt a kecskefejú dudát 1843-ban még használták.¹⁶ Az Eszterházy ezred dudája a kecskefejes dudatípus nyugatról való átvétele a Magyarországon történő elterjedése szempontjából fontos láncszeme a folyamatnak. Az imént bemutatott négy ábrázolás a kecskefejes duda XVIII. századi és XIX. század eleji közép-európai megjelenését bizonyítja.

⁸ Puyvelde, van Leo 1953. 28-29. és 148-149. közötti kép; Buchner, Alexander 1956. 176. kép; d'Hulst, Roger 1974. III. 168. kép, IV. 525. kép; Ember Ildikó 1984. 46. t.; Szépművészeti Múzeum, Budapest 53. 452.

⁹ Praetorius, Michael 1619. XVI. t.; Buchner, Alexander 1956. 230-236., 238-242. kép; Gábry György 1976. 29-31., 35., 36. kép; Meer, John Henry 1988. 175-177., 187-188., 190-191., 208., 255., 257., 315., 330. kép

¹⁰ Weigel, Johann 1720. 31. t.; MGG XVI. 1979. 100. t./2. kép; Režný, Josef 1990. 1. kép

¹¹ Režný, Josef 1990. 24-25., 27.

¹² Volek, Tomislav-Jares, Stanislav 1977. 247. kép

¹³ Deutsch, Walter 1982. 65.

¹⁴ Bikkessy-Heinbucher János 1816. 18. t.; Haraszi Emil 1941. 616.; Kresz Mária 1956. 21. t.; Manga János 1968. 135-136.

¹⁵ Mátray Gábor 1854. 118.

¹⁶ Sz.Szigethy Vilmos 1930. 51.

A magyarországi vonatkozású dudaábrázolásokon – az európai változásokhoz hasonlóan – nincs faragott dudafej a XV. század¹⁷, a XVI. század¹⁸, a XVII. század¹⁹ és a XVIII. század²⁰ időszakában. Ma a palóc és szlovák dudákat el sem tudjuk képzelni kecskefej nélkül. Pedig nincs faragott dudafej a Felvidékkel kapcsolatos dudás ábrázolásokon a XVII. század vége és a XIX. század közepe közötti időszakban. Ilyen ábrázolások: az 1692. utáni habán edény²¹, az 1714-es sziráki (Nógrád megye) tollrajz²², az 1724-es²³, az 1726-os²⁴ és az 1763-as²⁵ habán edény, az 1755-ös tollrajz²⁶, a XVIII. század végétől való szepességi vagy bányavárosokbeli bronz gyertyatartó²⁷, az 1808-as és 1809-es köpcsényi (Moson megye) akvarell²⁸, az 1830 körüli bajnai (Esztergom megye) színezett litográfia²⁹, az 1845-ös rajz³⁰, az 1850 körüli Sáros megyei színes nyomat³¹ és több Jánosikot a híres betyárt ábrázoló – a XIX. század első felére és közepére tehető – üvegfestmény.³² A faragott dudafej nélküli felvidéki dudák sorában egyetlen kivétel akad. A kassai Kelet-Szlovák Múzeumban található egy – a XVIII. század végére keltezhető – fából készült mézeskalácsforma, amely nemesi öltözetű dudáló férfit és tekerőn játszó dámát ábrázol.³³ A dudás kezében macskafejes duda látható. Ez az európai dudaábrázolások között is páratlan.

Magyarországon a XIX. század-elején és közepén a faragott fej nélküli duda és a kecskefejes duda egyformán használatos volt. Az előbb említett XIX. század eleji felvidéki dudásábrázolások³⁴ mellett a Dunántúlról (Keszthelyről) is ismerünk olyan rajzot, amelyen nincs faragott dudafej.³⁵ A keszthelyi képnél jobban értelmezhető az alföldi dudaábrázolások. Barabás Miklós 1842-ben készített "egy dudást" ábrázoló tusrája alföldi vonatkozású, mert a háttérben az egyik első alföldi tájképábrázolás látható. A.H.Payne metszeteként 1843-ban, 1844-ben és 1852-ben felhasználták különböző magyar és német nyelvű prózai és verses művekhez illusztrációnak³⁶ A subás fiatal

¹⁷ Keresztury Dezső-Vécsey Jenő-Falvy Zoltán 1960. 32.; Berkovits Ilona 1965. 31. kép, XXV. t.; Manga János 1965. 5. és 6. kép; 1969. 8. kép, III. t.; Lajtha Edit 1966. 1.; Zolnay László 1977. 301.

¹⁸ Darvas Gábor 1961. XXX. t.; Manga János 1965. 3. és 8. kép

¹⁹ Keresztury Dezső-Vécsey Jenő-Falvy Zoltán 1960. 96. 104.

²⁰ Manga János 1965. 12. kép; Domokos Pál Péter 1978. 7. kép; Galavics Géza 1987. 185.

²¹ Markov, Jozef 1955. 42. kép

²² Manga János 1969. 7. kép

²³ Hasalová, Vera-Vajdiš, Jaroslav 1974. 158. kép

²⁴ Kalesný, František 1981. 196. kép

²⁵ Kresz Mária 1983. 8. t.; Néprajzi Múzeum, Budapest 70. 37. 190.

²⁶ Mačák, Iván 1977. 73.

²⁷ Fabó Bertalan 1909. 21.

²⁸ Galavics Géza 1987. 195.

²⁹ Kresz Mária 1956. 61. t.

³⁰ Markov, Jozef 1955. 73. kép

³¹ Pesovár Ernő 1972. 4. kép

³² Šourek, Karel 1956. VI/5. t.; Vydra, Josef 1957. 91. és 92. kép, XXIII. t.; Hasalová, Vera-Vajdiš, Jaroslav 1974. 150. kép; Čierna, Katerina 1988. I, V, VI. t.

³³ Buchner, Alexander 1956. 310. kép

³⁴ Vö. 28-32. jegyzet

³⁵ Keresztury Dezső-Vécsey Jenő-Falvy Zoltán 1960. 154.

³⁶ Vayerné Zibolen Ágnes 1978. 127. 132. 154-155.; Iris 1843. 110-111. közötti tábla; Em-lény 1844. 194-195. közötti tábla; Bilder-Album aus Ungarn 1852. XVIII. t.

dudás, faragott dudafej nélküli, csupasz bőrtömlős, kissé vaskos kettős sípszáras, egyenes fabordós dudát fúj. Az Alföldre jellemző tájat és viseletet ábrázol Lotz Károly 1858 körül készült Aratóünnep című festménye, melyet Marastoni József köre rajzolt, és Szénagyűjtés címmel 1862-ben nyomtatták ki.³⁷ A táncoló párnak dudáló férfi kezében olyan típusú dudát látunk, mint a Barabás Miklós féle képen. Itt sincs faragott dudafej. Az 1816-os kecskefejes dudaábrázolást követően csak a XIX. század közepéről ismerünk állatfejes dudát megőrzítő rajzokat. Az Alföldet és lakóit 1856-ban ismertető műben szerepel illusztrációként Jankó János zsáner jelenete – egy festményéről készült nyomat – A menyasszony felköszöntése címmel.³⁸ A képen gerendás parasztszobában, a lakodalmas nép körében áll az ifjú pár. A kemence padkáján szájjal fúj, bordós, valószínűleg kecskefejes hangszeren játszik a dudás. Nem biztos, hogy alföldi vonatkozású jelenetet mutat a kép, de Jankó az 1850-es években így örökít meg egy magyarországi lakodalmat dudással. A kecskeméti Kis István bőrdudás élethű arcképét két változatban ismerjük 1853-ból.³⁹ A képen az elkövetkező időszak jellegzetes dél-alföldi dudatípusa látható: faragott dudafejes (ebben az esetben kecskefejes), meghajlított bordószáras és fűjtatós duda.

A kecskefejes duda feltehetően a XVIII. századtól kezdve terjedt el Európában és Magyarországon. A XIX. század második felében és a XX. században a kecskefejes duda közép-európai jellegzetesség.⁴⁰ Németországban⁴¹, Csehországban⁴², Morvaországban⁴³, Lengyelországban⁴⁴ és a Kárpát-medencében használták. A Kárpát-medencében szlovák⁴⁵ és felföldi⁴⁶, dunántúli⁴⁷, alföldi⁴⁸ magyar, illetve erdélyi román (maros-völgyi és Hunyad megyei)⁴⁹ dudásoknál fordult elő. Ugyanebben az időszakban kosfejes duda egész Európában csak a Dél-Alföldön volt elterjedve, s ritka kivételként fordult elő a palóc földön.⁵⁰ A XIX. század második felében és a XX. században az emberfej formára megfaragott dudafej szintén a Dél-Alföldre jellemző. Egyetlen rokonítható jelenség létezik. A Bosznia, Hercegovina és Dalmáci területén el-

³⁷ Gerszi Teréz 1960. 182., 97. kép; Magyar Nemzeti Galéria 85. 30. T.; Ország Tükre 1862. 342-343.

³⁸ Hunfalvy János 1856. 271., 270-271. közötti kép

³⁹ Vahot Imre 1853. 105., 100-101. közötti kép; Kresz Mária 1956. 141., 56. t.; Manga János 1968. 136-137.

⁴⁰ Baines, Anthony 1979. 77.

⁴¹ MGG XV. 1979. 96. t./1. kép

⁴² Kunz, Ludvík 1974. 123.; Volek, Tomislav-Jareš, Stanislav 1977. 305. és 339-340. kép

⁴³ Buchner, Alexander 1968. 275. kép; Kunz, Ludvík 1974. 125., 14a. kép

⁴⁴ Buchner, Alexander 1968. 232. kép; Manga János 1968. 7. kép; Oledzki, Stanislaw 1978. 55., 58., 65., 66., 68. és 69. kép

⁴⁵ Herman Ottó én. 30.; Manga János 1968. 6. kép; Elschek, Oskár 1983. 13a-c. kép

⁴⁶ Madarassy László 1934.; Manga János 1939.; 1950.

⁴⁷ Malonyay Dezső 1911. 308. kép; Bartha Dénes 1934. IX. t./2., X. t./1.; Kodály Zoltán 1937. 5. kép; Manga János 1965. 39., 40. kép; Sárosi Bálint 1973. 43. kép; Békefi Antal 1978. 74. kép; Balassa Iván-Ortutay Gyula 1979. 250. kép

⁴⁸ Szűcs Sándor 1946. 118.; Hankóczy Gyula 1982c. 1., 3. kép

⁴⁹ Alexandru, Tiberiu 1956. 38. kép; Habenicht, Gottfried 1973. 398.; Baines, Anthony 1979. VI. t./20. kép; Néprajzi Múzeum Budapest F. 10973, F.126416

⁵⁰ Manga János 1950. 9. kép; Hofer Tamás-Fél Edit 1975. 395. kép; Hankóczy Gyula 1982. 820.

terjedt *diple*, illetve *mjesnice* nevű dudákon a hengeres dudafej felületére kicsi, stilizált emberi arcot véstek a XX. században.⁵¹ Az utóbbi évtizedekben domború faragású emberfejes dуда is előfordul ezen a területen.⁵²

Felvetődik a kérdés, hogy a XVIII-XX. században miért csak Közép-Európában terjedt el a kecskefejű dуда? Nyugaton és északon gátat vetett a terjedésnek és használatnak a polgárosodás felgyorsulása, s ezzel párhuzamosan a dudahagyományt már egyedül őrző paraszttársadalom bomlása. A Kárpát-medencében és a szomszédos északi és észak-nyugati területeken viszonylag gyorsan terjedt el a kecskefejes dуда. Nem szabad elfelejteni, hogy az olyan ismeretek és kultúrjavak (pl. dudálás és dudafej típus), amelyeknek cselekvő részese egy-két személy vagy a közösségnek elenyésző kisebbsége, sokkal könnyebben terjednek, mint azok, amelyeknél a közösség egészének aktív elfogadása szükséges.⁵³ Ez a tétel segíthet megmagyarázni azt is, hogy a Kárpát-medencétől keletre és délre miért nem terjedt el a kecskefejes dуда. Ezeken a fejlődésben elmaradottabb területeken nagyobb szerepe volt még a dudának, és ez akadályozta a dudafej formájának módosulását. Ezt látszik alátámasztani, hogy csak az erdélyi románok használták kecskefejet formázó dudát, s a balkánon használatos diplén csak elkezdődött a faragott dudafej kialakulása. Kérdéses az is, hogy miért kecskefejű dуда terjedt el? Az okok egyike lehet a dуда és az ördög kapcsolatba hozása egymással azért, hogy a keresztény egyházak mindig is ostromozták és pokolralólónak tartották a mulatozókat. A XVIII-XIX. századtól általánossá vált a sematizálódott kecskeszerű ördög képzet.⁵⁴ Ez tárgyiasulhatott a kecskefejű dуда formájában. Másik ok lehet, hogy sok helyen készítették kecskebőrből a dуда tömlőjét. Kézenfekvő gondolat, hogy olyan dudát készítsenek, amilyen egy igazi kecske, s a kecskebőr tömlő nyaki részéhez faragott kecskefejet illesszenek. A kecskefejes dudafej kialakulásával kapcsolatban további kutatásokra van még szükség.

A dél-alföldi dudákon lévő *fej*, *fěj*⁵⁵, *tömlőfej*⁵⁶, *sípfej*⁵⁷ a XIX. század közepétől kecskefej, majd kosfej és emberfej formájú faragvány. Így volt *kecskefejű*⁵⁸, *kosfejű*⁵⁹, *birkafejű*⁶⁰ és *kisasszonyfejű*⁶¹, *menyecskafejű*⁶², *mönyecskafejű*⁶³, *lányfejű*⁶⁴, *leányfejes*⁶⁵, *babafejes*⁶⁶, *női fejes*⁶⁷ dуда is.

⁵¹ Bartha Dénes 1934. 53.; Širola, Božidar 1943. 6. kép; Narodni 1957. 38., 41.; MGG VII. 1958. 338.; Baines, Anthony 1979. 39. ábra

⁵² Tradicijska 1975. címkép; Vukosarljevič, Petár D. 1980. 34.

⁵³ Barabás Jenő 1963. 119.

⁵⁴ Dömötör Tekla 1986. 301., 304., 306.

⁵⁵ Paks Katalin 1969. 137.

⁵⁶ Sz. Lukács Imre 1969. 9.

⁵⁷ Derzi Kovács Jenő 1985. 152.

⁵⁸ Molnár K. Ferenc 1940. 7.; Tömörkény István 1958. 194.; 1963. 132.; Sz. Szigethy Vilmos 1930. 250.

⁵⁹ Tömörkény István 1958. 194.; Sz. Szigethy Vilmos 1930. 250.

⁶⁰ Tömörkény István 1963. 132.

⁶¹ Tömörkény István 1958. 194.; 1963. 132.; Bálint Sándor 1957. I. 187.

⁶² Sz. Szigethy Vilmos 1930. 250.

⁶³ Mihálka György 1962. 87.

⁶⁴ Rakonczai János 1969. 17.

⁶⁵ Nógrádi János közlése

⁶⁶ Sz. Lukács Imre 1969. 9.; Börcsök János és Pintér István közlése

⁶⁷ Daka János, Varga Ferenc és Maszlag István közlése

Kecskefejes dudája volt a már említett Kis Istvánnak (Kecskemét, 1853)⁶⁸, az ismeretlen vezetéknévű János bácsinak (Bodoglár, 1870 körül)⁶⁹, Varga Ferencnek női fejes dudája előtt (Domaszék, a XIX. század második fele)⁷⁰, Borsi Gergelynek (Mindszent, a XIX. század második fele) és Borsi Lajosnak (Mindszent, a XX. század eleje)⁷¹. Borsi Lajos a kecske dudafejet valószínűleg egy szegvári idősebb dudástól kapta, de nem használta. Ez a dudafej jelenleg Budapesten a Néprajzi Múzeumban van.⁷² A Szeged-alsóvárosi Csonka Bukusza Tanács Ignác bőrdudás 1901-es fényképén jól látható a kecskefejes dudu.⁷³ (2.kép) A közölt kép Juhász Antal kutatásainak köszönhető. Ez a kecskefej a szegedi Móra Ferenc Múzeumban található.⁷⁴ Bukusza Ignác maga készítette dudafejét. Egyes dudások messze földről eljártak hozzá kecskefejért.⁷⁵ Így kerülhetett dudája kecskefejének testvérdarabja Igmándra (valószínűleg Kisigmánd vagy Nagyigmánd, Komárom megye), a sípszáron lévő vésett dátum alapján 1908 körül. Ez az igmándi dudu a fújtató formája és a fémbordó révén is dél-alföldi típusú dudának tekinthető. A dudu az oxfordi Pitt Rivers Múzeum tulajdona.⁷⁶ Kecskefejű bőrdudát láthatunk a bodoglári, fából faragott, kicsiny dudászobron⁷⁷ és a hódmezővásárhelyi cserép dohánytartó dudás alakján.⁷⁸ (1.kép) Emlékeztek ilyen dudára Szentesen⁷⁹, Csongrádon⁸⁰, Tápén⁸¹, Sándorfalván⁸² és Szegeden⁸³. Szeged-Alsóvároson Gyáláról vásárolt kecskefejes dudáról is tudtak.⁸⁴ Kecskefej formájú dudafej volt az 1930-as években a szegedi múzeumban⁸⁵ és az 1940-es években a szentesi múzeumban⁸⁶. Kecskemétről került a Néprajzi Múzeumba egy horvát *dude* típusú dudu, amelynek a dudafejét primitíven kecskefejesre alakították.⁸⁷ Ez a hangszer mind a *dude*, mind a kecskefejes dudu típusa szempontjából érdektelen, szórvány. A dél-alföldi vonatkozású kecskefejű dudafejek közül több ördögfejnek is nézhető. Ilyen Bukusza Ignác dudája, az igmándi dudu és A magyarság néprajzában látható egyik szegedi dudafej.⁸⁸ A dél-alföldi kecskefejes dudu használata a XIX. század közepére, második felére és a XX. század elejére tehető.

68 Vö. 39. jegyzet

69 Molnár K. Ferenc 1940. 7.

70 Varga Ferencné közlése

71 Borsi Ferenc közlése

72 Néprajzi Múzeum, Budapest 60. 121. 19.

73 Kovács János 1901. 154.

74 Nagy Vera 1990. 506. kép; MFM, Szeged 4749.

75 Móricz Pál 1913. 158.

76 Baines, Anthony 1979. 77., V.t., XIV.t./d.

77 Janó Ákos-Solymos Ede 1966. 1. kép; Thorma János Múzeum, Kiskunhalas 55.25.12.

78 TJM, Hódmezővásárhely 52.288.1.1-2.

79 Derzsi Kovács Jenő 1985. 152.

80 Samu András (1.) és Samu András (2.) közlése

81 Kónya György közlése

82 Kovács Pál közlése

83 Tömörkény István 1958. 194.; 1963. 132.; Sz.Szigethy Vilmos 1930. 250.

84 Fodor József közlése

85 Kodály Zoltán 1937. 7. kép

86 KJM, Szentés 4131. üvegnegatív

87 Novák László 1982. 178. kép; Néprajzi Múzeum, Budapest 130. 621.

88 Vö. 73., 74., 76., 85. jegyzet

Valószínűleg a kecskefejű dudák közép-európai és magyarországi elterjedését követően kezdődött a dél-alföldi kosfejű duda használata. Rúzsán Klinkó Istvánnak volt kosfejes dudája.⁸⁹ A szegedi Sziráki Sándor bőrdudásnak szintén ilyen dudája volt. Jól látszik ez a róla Tóth Molnár Ferenc festőművész által 1900-ban készített tuszajzon.⁹⁰ Mindszenten Borsi Lajosnak volt kosfejű dudája.⁹¹ A dudafej a budapesti Néprajzi Múzeum tulajdona.⁹² A szegvári Szőke János bőrdudás 1910 körüli fényképén kosfejes duda látszik.⁹³ Szőke Lajos kos dudafeje a szegvári Falumúzeumban található.⁹⁴ Ilyen dudafeje volt még Halál Antalnak is Szegváron.⁹⁵ Turák János szentesi bőrdudást 1898-ban fényképezték le kosfejes dudájával.⁹⁶ A kiskirályági (Szentés-Kiskirályság) Kovács János bőrdudás 1920-as évekbeli fényképein is kosfejű duda szerepel.⁹⁷ (3.kép) A korábban csak fényképről ismert dudás nevét és lakóhelyét Hankóczi Gyula derítette ki. Kovács János dudája az orosházi Szántó Kovács János Múzeumba került.⁹⁸ Kiskunmajsán a dudálással kapcsolatban "kosbárány fejre" emlékeztek.⁹⁹ Szegeden *kosfejű, birkafejű* dudát emlegettek.¹⁰⁰ Szentesen a fej alapján megkülönböztettek *báránydudát*.¹⁰¹ A kosfejes dudát ismerték Bakson is.¹⁰² További kosfej formájú dudafejek találhatóak különböző gyűjteményekben. Szegeden a Móra Ferenc Múzeumban egy bizonyára Szeged környéki kosfejű dudafej van.¹⁰³ Valószínűleg Hódmezővásárhelyről vagy a környékéről származik a vásárhelyi Tornyai János Múzeumban és az Erdős Péter magán gyűjteményében (Hódmezővásárhely) lévő egy-egy adatolatlan kosfejes duda, illetve kosfejes sípszár. Volt egy kosfejű sípszár a szentesi múzeumban is az 1940-es években. Ez a második világháborúban elpusztult, csupán két fénykép maradt róla.¹⁰⁴

Alpárról származó kos dudafej Kiskunfélegyházán, a Kiskun Múzeumban található.¹⁰⁵ Feltehetően dél-alföldi a Néprajzi Múzeum ismeretlen helyről származó kosfeje.¹⁰⁶ A kosfejű dudára vonatkozó adatok java a Szeged, Hódmezővásárhely, Szentés-Kiskirályság, Tiszaalpar négyzögből, a Tisza mentéről származik. A kivételt képező rúzsai és kiskunmajsai adatok a nagyobb térségben való elterjedtségét jelzik. A dél-

⁸⁹ Paksa Katalin 1969. 137.

⁹⁰ Sz. Szigethy Vilmos 1900. 7.; Felföldi László 1990. 613. kép; MFM Képzőművészeti Gyűjtemény, Szeged 54.780.1.

⁹¹ Borsi Ferenc közlése

⁹² Sárosi Bálint 1973. 56. kép; Nagy Vera 1990. 507. kép; Néprajzi Múzeum, Budapest 60.121.20.1.

⁹³ Felföldi László 1990. 614. kép

⁹⁴ Szőke Lajos közlése; Falumúzeum, Szegvár 73.174.1.

⁹⁵ Halál Antal közlése

⁹⁶ Sárosi Bálint 1973. 44. kép

⁹⁷ Vö. Manga János 1965. 29. kép; 1968. 149.

⁹⁸ Szántó Kovács János Múzeum, Orosháza 52.1400.1.

⁹⁹ Hankóczi Gyula 1979. 47.

¹⁰⁰ Tömörkény István 1958. 194.; 1963. 132.; Sz.Szigethy Vilmos 1930. 250.

¹⁰¹ Derzsi Kovács Jenő 1985. 152.

¹⁰² Hankóczi Gyula 1982a. 52.

¹⁰³ Magyar Néprajzi Lexikon I. 1977. 641. oldalnál lévő tábla; Nagy Vera 1990. 508. kép; MFM, Szeged 50.640.1.

¹⁰⁴ Andrassy Kurta János 1944. VIII. t.; KJM, Szentés 4131. üvegnegatív

¹⁰⁵ Andrassy Kurta János 1944. VII. t.; Korkecs Zsuzsanna-Sztrinkó István 1978. 13. kép; Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza 2286.

¹⁰⁶ Hofer Tamás-Fél Edit 1975. 397. kép; Néprajzi Múzeum, Budapest 59.126.1.

alföldi kosfej formájú dudafejek használata a XIX. század második felére és a XX. század első felére tehető.

Az emberfejes dudák a kosfejes dudákkal párhuzamosan terjedtek el a Dél-Alföldön. Női fejes dudafejek és férfifejes dudafejek is voltak.¹⁰⁷ Szegeden Csonka Bukusza Tanács Ignácnak *kisasszonyfejű* dudája is volt.¹⁰⁸ Hangszerét *Mariska* dudának mondták.¹⁰⁹ Valószínűleg Bukusza Ignác kecskefejes és női fejes dudáját láthatjuk Kovács János 1901-ben megjelent könyvében, mivel ugyaninnen ismerjük Bukusza Ignác fényképét kecskedudájával.¹¹⁰ A szegedi Juhász József menyecskefejes dudáját az 1870-es években faragta. Az idős ember 1912 telén még dudált Móricz Zsigmondnak, akinek női fejes sípszárát is odaajándékozta.¹¹¹ Az 1910-es években Szentmihálytelken lakó Víz Mátyás bőrdudásnak *babafejes* hangszere volt.¹¹² A röszkei Szűcs József ilyen dudával szórakoztatta ismerőseit a század elején.¹¹³ A kishomoki (Mali Pesak, Jugoszlávia) Somogyi Gyura bácsinak *Mariska* dudája volt az 1940-es évek végén. Ezt a hangszert a nagyszéksósi Nagy Pali András készítette.¹¹⁴ A domaszéki Varga Ferenc az 1930-as években még dudált *babafejes tilidudáján*.¹¹⁵ (5.kép) Domaszék leghíresebb dudása és dudakészítője Csatló Papp Ferenc, aki az 1930-as évekig több domaszéki dudásnak faragott *babafejes* dudát.¹¹⁶ A domaszéki Kismarci Illés női fejes dudáját Daka János vette meg 1932-ben és *Mancinak* nevezte el.¹¹⁷ Ugyanitt Kószó István 1941-ben még lakodalomban dudált, de az 1950-es években már csak otthon és nagyon ritkán vette elő *Marcsa* nevű *tilidudáját*.¹¹⁸ Szintén *babafejes* dudán zenélt a domaszéki Hődör János a századforduló utáni évekig¹¹⁹, Nógrádi Ferenc¹²⁰ és Pintér József¹²¹ az 1940-es évek végéig. A Pintér Józsefről 1967-ben készült fényképen már kiszáradva látható a régen használt dуда tömlője.¹²² Ásotthalmon Papp Imre zenélt *Mariska* dudájával.¹²³ Itt mondták Német András dudálására, hogy "sír a Mariska"¹²⁴ Rúzsán Katona Mátyásnak női fejes dudája volt. A szintén rúzsai Csóti Gyapjas Antal – az 1975-ben elhunyt utolsó Szeged környéki dudás – *lányfejű* dudáját *Mariskának* nevezte.¹²⁵ (7.kép) Üllésen Pesti Mihály 1900 és 1944 között használt *lányfejes* bőrdudát.¹²⁶

107 Kodály Zoltán 1937. 65.; Sárosi Bálint 1967. 88.

108 Móricz Pál 1913. 158.; Tömörkényi István 1958. 194.; 1963. 132.

109 Fodor József közlése

110 Kovács János 1901. 154. és 155. kép

111 Móricz Zsigmond 1913. 9.

112 Kónya Antalné közlése

113 Daka Imre közlése

114 Bóna Júlia 1949. 3.

115 Varga Ferenc és Varga Ferencné közlése

116 Paksa Katalin 1969. 132.; Börcsök János, Daka János és Pintér István közlése

117 Daka János közlése

118 Bába Pálné és Daka Imréné közlése

119 Börcsök János és Pintér István közlése

120 Nógrádi János és Pintér István közlése

121 Pintér István közlése

122 Sárosi Bálint 1973. 57. kép

123 Kismárton András közlése

124 Farkas József (1.), Herédi Mária és Kovács János közlése

125 Rakonczai János 1969. 2., 17.

126 Sós János szíves közlése

Csólyospáloson 1950-52 körül még látható volt *lányfejes* dudájával Csapak András.^{126A} Ő az 1920-as években még Rúzsán járta a tanyákat hangszerével.^{126B} (6.kép) A fényképre Fazekas István hívta fel a figyelmem. Varga Vince menyecskefejes dudájával a szegedi tanyákról öregkorában került Kiskunhalasra, ahol 1939-ben még dudált Vargyas Lajosnak.¹²⁷ Batyik József Klárafalván, majd Deszken zenélt az 1940-es évekig *Mariska* nevű bőrdudáján.¹²⁸ Hódi György Kübekházán az 1930-as években még használta női fejes dudáját.¹²⁹ Bellig Mihály 1939 tájáig játszott Kiszomborban a *Mariska* fejes *didlidud*ájával.¹³⁰ Lajtár Péter Kiszombor, majd Szőreg bőrdudása az 1950-es évekig *Mariska*, *hónalj Mariska* elnevezésű hangszerével.¹³¹ Dombi Lajos Földeákon muzsikált az 1930-as évekig babafejes dudájával.¹³² Samu István csongrádi bőrdudásnak az 1920-as évek elején még megvolt női fejes dudája.¹³³ Kiskunfélegyházán a volt Pokol pincénél 1910 táján készült fényképen ismeretlen dudás látható vásári nép körében. Kezében tipikus menyecskefejes dél-alföldi bőrdudát tart.¹³⁴ (4.kép) Szakmáron Imár bácsi és Sebők bácsi dudált az 1920-as évek elején. Mindkettő dudáján fából kifaragott és kifestett "szép, kis lányfej" volt.¹³⁵ Máshol is használtak még a Dél-Alföldön női fejes dudát. Magyarokán (Kanjiža, Jugoszlávia) "szerb embernek vót, szép babafeje vót".¹³⁶ Kiskunhalason a századfordulón vásárban volt olyan bőrduda, amelyen "porcelán kisasszony" ékeskedett.¹³⁷ Kiskunmajsán "nagylány fejre" faragott dudára emlékeztek.¹³⁸ Petőfiszálláson az 1930-as években a dudás "hóna alatt a baba játszott, elől".¹³⁹ Kecskemét környékén 1910 körül pásztoroknál láttak női fejes dudát.¹⁴⁰ Erdei Imre szentesi dudás a múlt század végén "Tömös megyében, a Tömös tötésin" látott, valószínűleg ott dolgozó kubikusnál "olyan dudát, akire női fej vót kifaragva".¹⁴¹ A menyecskefejes dudákat a dudás és környezete gyakran emlegette női néven: *Mariska*, *Bözsi*, *Kati*¹⁴², *Rozika*¹⁴³ (Szeged környékén), *Manci*¹⁴⁴, *Marcsa*¹⁴⁵ (Domaszék). Leggyakoribb a *Mariska* elnevezés volt (Szeged-Alsóváros, Kishomok, Ásotthalom, Rúzs, Szőreg, Deszk, Klárafalva, Kiszombor).¹⁴⁶

126A Juhász István, Juhász Péter, Palotás Pál és Palotás Pálné közlése

126B Rakonczai János 1969. 14., 15., 29.

127 Vargyas Lajos 1954. 11.; Sárosi Bálint 1964. 59.

128 Szigeti György 1984. 718.; Ruzs Cvetozár és Sebők Papp Imre közlése

129 Hódi György közlése

130 Bellig József közlése

131 Lajtár Eta, Lajtár Tibor és Sánta Gizella közlése

132 Hankóczy Gyula 1982a. 62.

133 Maszlag István, Samu András (1.) és Samu András (2.) közlése

134 Tálasi István 1977. 304-305. közötti kép; Sárosi Bálint 1986. 30. kép

135 Dubai János közlése

136 Papp Péter közlése

137 Nagy Czirok László 1965. 333.

138 Hankóczy Gyula 1979. 47.

139 Hankóczy Gyula 1980. 16.

140 Leskowsky Albert szíves közlése

141 Derzsi Kovács Jenő 1985. 155.

142 Paksa Katalin 1969. 136.

143 Manga János 1969. 49.

144 Daka János közlése

145 Daka Imréné közlése

146 Vö. 109., 114., 123., 124., 125., 128., 130. és 131. jegyzet

Férfi dudafejeket is használtak a Dél-Alföldön, bár sokkal kevesebb helyen, mint női fejest. A szegedi Juhász József bőrsapkás, bajuszos, *magyaros* dudafejet is készített.¹⁴⁷ Tápén azt tartották, hogy "ember alak feje vót" a dudának.¹⁴⁸ A nagyszéksósi Farkas Sándor bőrdudáján "fiúfej" volt.¹⁴⁹ A rúzsai Klinkó István amikor megunt a kosfejes dudáját, férfifejest faragott helyette.¹⁵⁰ Az üllési Pesti Mihálynak lányfejes dudáján kívül kalapos férfifejes és bajuszos is volt.¹⁵¹ Ezért mondták, hogy *betyáros*, *Berci* fej volt a dudáján.¹⁵² Talán ugyanerre a dudára mondták Kiskunmajsán, hogy "bajuszos emberfej volt a duda feje".¹⁵³

Az alábbiakban gyűjteményekben lévő vagy fényképről ismert dél-alföldi emberfejes dudafejeket ismertetek. A szegedi Móra Ferenc Múzeumnak jelenleg nyolc nőfej és kettő férfifej formára kifaragott dudafeje van. A továbbiakban a régi leltárkönyvben szereplő, illetve a tárgyakon lévő régi leltári számokra hivatkozom. A múzeum 1907-ben Szegeden vásárolt öt dudafejet, tizenöt koronát fizettek értük. A "faragott dudafejek" közül három női fej, kettő férfifej volt.¹⁵⁴ Mára a női dudafejek egyike elveszett. Az 1907-ben vásárolt négy meglévő dudafej a 8., 9., 10. és 11. képen látható. A szegedi múzeum 1916-os vásárlása "teljes duda 2 játékkal" 25 koronába került.¹⁵⁵ E két dudafejet mutatja a 12. és 13. kép. A múzeumba 1934-ben 20 pengő 90 fillérért került be "bőrduda".¹⁵⁶ A leghíresebb szegedi dudásnak, Csonka Bukusza Tanács Ignácnak kecskefejű és kisasszonyfejű dudája is volt.¹⁵⁷ A Bukusza Ignác fényképéről (2.kép) ismert dudáról 1935-ben, mint múzeumi tárgyról készített felvételt Broda Sándor.¹⁵⁸ A ma is meglévő kecskefejes dudán és egy női fejes dudán egyformán 4749-es leltári szám figyelhető meg. Ezért gondolható Bukusza Ignác *Mariska* dudájának a 14. kép dudafeje. A 15. és 16. képen szereplő két adatolatlan, barna arcú, de eredetileg fehérre festett női dudafej valószínűleg Szeged környékéről került a Móra Ferenc Múzeumba. 1938-ban szerezte meg a múzeum a 17. képen látható földéaki bőrdudafejet.¹⁵⁹ Lehetséges, hogy az 1930-as években elhunyt Dombi Lajos földéaki bőrdudásé volt.¹⁶⁰ A budapesti Néprajzi Múzeum tulajdona a 18., 19., 20. és 21. képen látható négy Szeged környéki női dudafej. Az utóbbi Lajtár Péter kiszombori majd szőregi bőrdudás dudafeje.¹⁶¹ A Néprajzi Múzeum 22. képen látható férfi dudafeje feltehetően dél-alföldi. A hozzátartozó sípszáron 1879-es évszám olvasható. A szegedi Juhász József női dudafeje van a 23. képen. Móricz Zsigmond kapta meg a dudástól, ma Móricz Virágé. A 24. képen szereplő dudafejet a nagyszéksósi Nagypali András

¹⁴⁷ Móricz Zsigmond 1913. 9.

¹⁴⁸ Hankóczy Gyula 1982b. 67.

¹⁴⁹ Farkas József (2.) közlése

¹⁵⁰ Paksa Katalin 1969. 137.

¹⁵¹ Sós János szíves közlése

¹⁵² Czékus János közlése

¹⁵³ Hankóczy Gyula 1979. 42.

¹⁵⁴ MFM, Szeged régi leltárkönyve (a továbbiakban MFM régi leltár) 2269.

¹⁵⁵ MFM régi leltár 4333.

¹⁵⁶ MFM régi leltár 4749.

¹⁵⁷ Vö. 73-75., 108., 109. jegyzet

¹⁵⁸ Nagy Vera 1990. 506. kép; MFM, Szeged 2373. üvegnegatív

¹⁵⁹ MFM régi leltár 4875.

¹⁶⁰ Vö. 132. jegyzet

¹⁶¹ Néprajzi Múzeum, Budapest 64.118.6.1. tárgyleírókarton

készítette, és a kishomoki Somogyi Gyura használta.¹⁶² Jelenleg az újvidéki Vajdasági Múzeumban található. Domaszékről három női dudafej ismert. A budapesti Zenetörténeti Múzeumban lévőt a 25. kép mutatja. Ezt Csatló Papp Ferenc faragta Pintér Józsefnek.¹⁶³ Csatló Papp saját női dudafejét figyelhetjük meg a 26. képen. Pintér József őrizte meg¹⁶⁴, ma Paksa Katalin tulajdona. A domaszéki Daka, Jánosé a 27. képen látható fej, Kismarci Illés dudáját 8 pengőért vásárolta 1932-ben.¹⁶⁵ A 28. képen rőszkei, a 29. képen a szegedi tanyákról származó női dudafej szerepel.¹⁶⁶ A két utóbbi dudafej Sárosi Bálint tulajdona. A 30. fényképen lévő dudafej a rúzsai Csóti Gyapjas Antalé volt. Jelenleg Sós János magángyűjteményében (Üllés). A kiskunhalasi Thorma János Múzeum dudafeje bizonyára Varga Vince szegedi tanyákon készült dudája.¹⁶⁷ Ez a 31. képen látható. Az ismeretlen kiskunfélegyházi bőrdudás fényképén (4.kép) szereplő hangszer ma is megvan a Kiskun Múzeumban. A hangszer női fejes sípszárát mutatja a 32. kép. A szentesi Koszta József Múzeum gyűjteményében is volt egy női fejes dudasípszár 1945 előtt, de a második világháborúban elpusztult. A 33. kép a múzeum 4131. számú üvegnegatívjának részlete.

Különböző gyűjteményekben 25 dél-alföldi emberfejes dudafej van. Ebből 22 női dudafej és 3 férfi dudafej. Részletes leírásuk a következő:

1. (8.kép): Női dudafej, Szeged (Csongrád megye). Móra Ferenc Múzeum, Szeged 2269. M: 9.7 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, enyhén pirosítós. Szája vörös, szeme fekete, szemöldöke fekete. Haja faragással jelzett, fekete. Nyakán fémgűrű.

2. (9.kép): Női dudafej, Szeged (Csongrád megye). Móra Ferenc Múzeum, Szeged 2269. M: 11.1 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, enyhén pirosítós. Szája vörös, szeme és szemöldöke fekete. Faragással jelzett haja és kontyfésűje fekete. Nyakáról a fémgűrű hiányzik.

3. (10.kép): Férfi dudafej, Szeged (Csongrád megye). Móra Ferenc Múzeum, Szeged 2269. M: 12.5 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, szája piros, bajusza fekete. Szeme kék, körülötte fekete pöttyök. Szemöldöke, haja, kalapja fekete. Nyakán fémgűrű.

4. (11.kép): Férfi dudafej, Szeged (Csongrád megye). Móra Ferenc Múzeum, Szeged 2269. M: 11.5 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, szája piros, bajusza fekete. Szeme, szemöldöke, haja és álladzs sapkája fekete. Nyakán fémgűrű.

5. (12.kép): Női dudafej, Szeged (Csongrád megye). Móra Ferenc Múzeum, Szeged 4333. M: 9.5 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, szája vörös. Szeme kék, körülötte fekete pöttyök. Szemöldöke fekete. Haja faragással jelzett, a rajta lévő csipkés szélű főkötő fekete. Nyakáról a fémgűrű hiányzik.

6. (13.kép): Női dudafej, Szeged (Csongrád megye). Móra Ferenc Múzeum, Szeged 4333. M: 9.6 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, enyhén pirosítós. Szája vörös, szeme kék, körülötte fekete pöttyök. Szemöldöke fekete. Haja faragással jelzett, a rajta lévő csipkés szélű főkötő fekete. Mindkét füléhez piros, szívalakú fülbevalót festettek. Nyakán fémgűrű.

¹⁶² Bóna Júlia 1949. 3.

¹⁶³ Pintér István közlése

¹⁶⁴ Paksa Katalin szíves közlése

¹⁶⁵ Daka János közlése

¹⁶⁶ Sárosi Bálint szíves közlése

¹⁶⁷ Vargyas Lajos 1954. 11.

7. (14.kép): Női dudafej, Szeged-Alsóváros (Csongrád megye). Móra Ferenc Múzeum, Szeged 4749. M: 10 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, szája vörös. Szeme és szemöldöke fekete. Haja faragással jelzett, a rajta lévő fekete főkötő csipkés szélét fekete pöttyök jelzik a homlokon. Nyakáról a fémgyűrű hiányzik.
8. (15.kép): Női dudafej, Szeged környékéről. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. Leltári szám nincs a tárgyon. M: 9.9 cm. Fából faragott és festett. Arca barna a besötétült fedőlakktól, eredetileg fehér volt.¹⁶⁸ Az arc enyhén pirosítós. Szája vörös, szeme, szemöldöke és haja fekete. Nyakán fémgyűrű.
9. (16.kép): Női dudafej, Szeged környékéről. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. Leltári szám nincs a tárgyon. M: 11 cm. Fából faragott és festett. Arca utánfestés miatt barna, eredetileg fehér volt.¹⁶⁹ Szája vörös, szeme, haja és kontyfesűje fekete. Nyakáról a fémgyűrű hiányzik.
10. (17.kép): Női dudafej, Földeák (Csongrád megye). Móra Ferenc Múzeum, Szeged 4875. M: 12.4 cm. Fából faragott és festett. Arca testszínű, szája vörös. Szeme és szemöldöke fekete. Haja faragással jelzett, fekete. Kontyfesűje sárga. Mindkét füléhez fekete-piros-sárga fülbevalót festettek. Nyakán fémgyűrű.
11. (18.kép): Női dudafej, szegedi tanyák (Csongrád megye). Néprajzi Múzeum, Budapest 55.45.1. M: 8.6 cm. Hársfából faragott és festett. Arca rózsaszín, szája vörös. Szeme üveg vagy porcelán. Szemöldöke sötétbarna. Haja faragással jelzett, sötétbarna. A nyakára kék rozmaringot festettek. Nyakán rézgyűrű.¹⁷⁰
12. (19.kép): Női dudafej, szegedi tanyák (Csongrád megye). Néprajzi Múzeum, Budapest 55.45.2. M: 12 cm. Hársfából faragott és festett. Arca rózsaszín, szája vörös. Szeme, szemöldöke, haja és kontyfesűje fekete. Nyakán ezüstgyűrű.¹⁷¹
13. (20.kép): Női dudafej, valószínűleg a Dél-Alföldről. Néprajzi Múzeum, Budapest 119.480. M: 12 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, pirosítós, szája vörös. Szeme és szemöldöke fekete. A fején lévő fekete főkötő faragással jelzett. Kontyfesűje fekete. A nyakára sötétzöld rozmaringot festettek, piros pöttyökkel. Nyakáról a fémgyűrű hiányzik.¹⁷²
14. (21.kép): Női dudafej, Kiszombor, majd Szőreg (Csongrád megye). Néprajzi Múzeum, Budapest 64.118.6.1. M: 11 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, szája vörös. Szeme fekete, körülötte fekete pöttyök. Szemöldöke, haja és kontyfesűje fekete. Nyakán fémgyűrű.¹⁷³
15. (22.kép): Férfi dudafej, valószínűleg a Dél-Alföldről. Néprajzi Múzeum, Budapest 76.59.4. M: 12 cm. Fából faragott és festett. Arca testszínű, szája piros, pörge bajusza fekete. Szeme, a körülötte lévő pöttyök, szemöldöke, haja és álladzós kalapja fekete. Nyakáról a fémgyűrű hiányzik.
16. (23.kép): Női dudafej, Szeged (Csongrád megye). Móricz Virág tulajdona. M: 12 cm. Fából faragott és festett. Arca testszínű, szája piros. Szeme, szemöldöke, haja és kontyfesűje fekete. Nyakán fémgyűrű.
17. (24.kép): Női dudafej, Nagyszéksós (Csongrád megye), majd Kishomok (Male Pesak, Jugoszlávai). Vajdasági Múzeum, Újvidék 502. M: 10 cm. Fából faragott és fes-

¹⁶⁸ Vigh László (KJM, Szentes) szíves közlése

¹⁶⁹ Vigh László (KJM, Szentes) szíves közlése

¹⁷⁰ Fél Edit-Hofer Tamás 1966. II. t.; Hofer Tamás-Fél Edit 1975. 401. kép

¹⁷¹ Fél Edit-Hofer Tamás 1966. 9. kép; Hofer Tamás-Fél Edit 1975. 401. kép

¹⁷² Hofer Tamás-Fél Edit 1975. 399. kép

¹⁷³ Hofer Tamás-Fél Edit 1975. 401. kép

tett. Arca fehér, szája vörös. Szeme fekete, körülötte halványan látszó fekete pöttyök. Szemöldöke, haja és kontyfesűje fekete. A nyakára zöld rozsmaringot festettek. Nyakáról a fémgyűrű hiányzik.

18. (25.kép): Női dudafej, Domaszék (Csongrád megye). MTA Zenetörténeti Múzeum, Budapest 7922. M: 8.6 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, szája piros. Szeme fekete, körülötte fekete pöttyök. Szemöldöke és faragással jelzett haja fekete. Bal fülénél kereszt alakú festett fülbevaló. Nyakáról a fémgyűrű hiányzik.

19. (26.kép): Női dudafej, Domaszék (Csongrád megye). Paksa Katalin tulajdona. M: 10.5 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, szája piros. Szeme, a körülötte levő pöttyök és szemöldöke fekete. Faragással jelzett haja és kontyfesűje fekete. Nyakán alumínium-gyűrű.

20 (27.kép): Női dudafej, Domaszék (Csongrád megye). Daka János tulajdona. M: 8.8 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, szája piros. Szeme, a körülötte levő pöttyök és szemöldöke fekete. Faragással jelzett haja fekete. A nyakára zöld rozsmaringot festettek. Nyakán vasgyűrű.

21. (28.kép): Női dudafej, Röszeke (Csongrád megye). Sárosi Bálint tulajdona. M. 10 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, szája piros. Szeme üveg vagy porcelán. Szemöldöke és faragással jelzett haja fekete. Füleiben piros gyöngy fülbevaló. Nyakára piros és kék gyöngysort festettek. Nyakán rézgyűrű.

22. (29.kép): Női dudafej, szegedi tanyák (Csongrád megye). Sárosi Bálint tulajdona. M. 9.3 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, szája piros. Szeme, a körülötte levő pöttyök és szemöldöke fekete. Faragással jelzett haja és kontyfesűje fekete. Nyakán alumínium-gyűrű zöldre festve.

23. (30.kép): Női dudafej, Rúzsza (Csongrád megye). Sós János tulajdona. M. 12.5 cm. Diófából faragott és festett. Arca fehér. Szája, szeme, a szem körüli kifestés, a szemöldöke és haja fekete. Nyakán piros selyemszalag.

24. (31.kép): Női fejes dudasípszár, szegedi tanyák (Csongrád megye), majd Kiskunhalas (Bács-Kiskun megye). Thorma János Múzeum, Kiskunhalas 55.104.1. A dudafej magassága 12 cm. Fából faragott és festett. Arca fehér, szája vörös. Szeme, szemöldöke, haja és kontyfesűje fekete. Nyakán fémgyűrű.

25. (32.kép): Női fejes dudasípszár, Kiskunfélegyháza (Bács-Kiskun megye). Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza 55.2199.1. A dudafej magassága 10.2 cm. Fából faragott, festetlen. Egyik szeméből a féंबरakás hiányzik. Nyakán fémgyűrű.

Nem minden dudás értett a duda és a dudafej készítéshez. A fejet minta után faragták vagy vásárolták hangszerükhöz. A rúzsai Csóti Antal meglévő duda után, segítséggel, de maga készítette el bőrdudáját 1926-ban.¹⁷⁴ A szegedi Bukusza Ignác, Juhász József és a szegedi tanyákon élő Csatlós Papp Ferenc, Nagypali András faragott, illetve adott el emberfejes dudafejet másoknak.¹⁷⁵ Erdei Imre szentesi dudás szerint a női fejes duda "mán gyári munka vót".¹⁷⁶ A domaszéki Daka János úgy tudja, hogy a női dudafejek egy részét "a börtönben agyusztálták. A lányfejfaragást rabok csinálták a szegedi börtönben." ¹⁷⁷ A dudafejhez készítők hársfát ¹⁷⁸, diófát ¹⁷⁹, vagy más faragásra

¹⁷⁴ Rakonczai János 1969. 17.

¹⁷⁵ Vö. 75., 108., 111., 114., 116. jegyzet

¹⁷⁶ Derzsi Kovács Jenő 1985. 155.

¹⁷⁷ Daka János közlése

¹⁷⁸ Fél Edit-Hofer Tamás 1966. 51.

¹⁷⁹ Rakonczai János 1969. 17.

alkalmas fát használtak. A kiválasztott faanyagba először derékszögű *széljáratot*¹⁸⁰ fúrtak. Majd domború faragással kiformálták az emberfejet ábrázoló dudafejet. A széljáratot – a nyaknál és a tarkónál lévő furatokhoz képest – a fejben öblösre faragták. Erre az egyenletes levegőáramlás szempontjából volt szükség. Az emberfej tömlő felőli részére kívülre, körbe egy mélyedést faragtak. Ez segítette a bőrtömlőnek a dudafejhez kötözését. Kivételt képeznek a szegedi múzeum 1907-es dudafejei. Ezeknél a széljárat nem öblös, és hiányzik a mélyedés, mert ezek a fejek nem dudáláshoz, hanem a múzeum részére készültek. A dél-alföldi kontyfésűs női fejek és a kalapos, sapkás férfi-fejek a magasabbak (9.3-12.5 cm). A kontyfésű nélküli női fejek a kisebbek (8.6-10.2 cm). Kivétel a 12.5 cm-es rúzsai dudafej. Az ismert emberfejes dudafejeket – a kiskunfélegyházi kivételével – színesre festették. Az arc fehér, a száj vörös, a szem kék és fekete, a haj sötétbarna és fekete volt. Gyakran festettek pöttyöket a szem köré és rozmaringágot a nyakra. A faragott és festett fejek készítői a hiteles ábrázolásra törekedtek, de egyszerűsítve, sémaszerűen, miközben a formákkal küszködtek.¹⁸¹ Az emberfejek egy része rutinos, sémaszerű faragány, másik része naiv bájt sugároz. A bizonyosan később készült fejek a legnehézkesebben megformáltak. Ilyen az 1930 körüli kiszombori és az 1926-os rúzsai dudafej (21., 30. kép). A nőket arcpirosítóval, főkötővel, kontyfésűvel és fülbevalóval, a férfiakat kalappal, sapkával és bajusszal ábrázolták. Az emberfejú dudafej megformálása polgáriasuló paraszti ízlést tükröz. Sémaszerű faragása és olajfestéssel való befestése a közeli nagyváros, Szeged hatását jelzi. Az emberfejes dudákat azonban szegényparaszt dudások használták. Az emberfejek a díszítés szándékával kerültek a dél-alföldi bőrdudákra. A dudafej nyakára 1-2 cm széles fémgyűrűt erősítettek, hogy a fej szét ne repedjen a sípszár sokszori beillesztése miatt. A dudafej tömlőbe csatlakozó nyílását olykor vékony vászonnal fedték, hogy ne kerülhessen szennyeződés a tömlőből a sípokhoz.

A dél-alföldi női és férfi dudafej szoborszerű emberfej ábrázolás. Műfajilag közeli darabok a fafaragásokon és kerámiákon fordulnak elő. Ilyen kerámiák az emberfejú pálinkás butellák, boros edények, perselyek és a fejalakú só-, cukor-, dohánytartók. Fa-faragásban emberfej önállóan például a faragószék emberfejek kiformált szorítófeje, vízimalom cölöpjének és kocsmá cégérének emberfeje, a fejben végződő botok, pásztorbotok és az emberfejes citera.¹⁸² Emberfejú népművészeti tárgyakat főleg az Alföldről ismerünk a XIX. század elejétől kezdődően. Ezek is fontos adatok ahhoz, miért került a dél-alföldi bőrdudákra emberfejes faragvány.

A dél-alföldi emberfejes dudu elterjedését jelző legtöbb adat Szeged környékéről – az Üllés, Rúzsá, Ásotthalom, Magyarkanizsa (Kanjizsa), Kiszombor, Földeák által határolt területről – származik (34.térkép). Azért lehet az ilyen dudákat szegedi dudának is nevezni, mert a kiskunhalasi, kiskunmajsai, csölyospálosi adatok szorosan kapcsolódnak az előbbi területhez, és mert Petőfiszállás, Csongrád, Szentés gyengén adatolt. Kiskunfélegyházán már nem festett a női dudafej, Szakmár, Kecskemét és Te-

¹⁸⁰ Rakonczai János 1969. 17.

¹⁸¹ Domanovszky György 1981. I. 236-237.

¹⁸² Andrásy Kurta János 1944. XI. t.; Fél Edit-Hofer Tamás 1966. 23. és 10., 11., 14., 15., 16. kép, III., IV. t.; Kresz Mária 1971. 5-32.; Hofer Tamás-Fél Edit 1975. 45. és 222-224., 402-420. kép; K.Csilléry Klára 1977. 677-682.; Bellon Tibor-Szabó László 1987. 205. kép; Csapóné Tábori Hajnalka 1987. 164.; Fűvessy Anikó 1987. 547-553., 566., 580., 587. kép; P.Szalay Emőke 1989. 345., 353-359. kép; Kresz Mária 1990. 316., 321., 349., 364., 384. kép; Nagy Vera 1990. 494., 495., 521. kép; Erdős Péter magángyűjteménye (Hódmezővásárhely) emberfejes citerája.

mes vidéke pedig távoli szórvány. A két utóbbi helyhez kötődő női fejes duda foglalkozáshoz (pásztor, kubikus) kapcsolható. Az elterjedtségéből következik, hogy valószínűleg Szegeden vagy Szegedhez közel született meg az emberfejes dudafej gondolata a Dél-Alföldön. Erre a XIX. század közepén, a kecskefejes dudafej magyarországi elterjedése után kerülhetett sor. 1870 körül már bizonyosan létezett emberfejes duda a Dél-Alföldön. Az újítást jelzi, hogy egyszerre három féle dudafej típus (kecske-, kos- és emberfejes dudafej) is használatban volt ezen a területen. A dél-alföldi kecskefejes dudafej néhány kivétellel, a kosfejes és emberfejes dudafej mindig a fújtatós és rövid bordós dél-alföldi bőrduda típuson figyelhető meg. A dél-alföldi emberfejes duda használata – a kosfejű dudához hasonlóan – a XIX. század második felére és a XX. század első felére tehető. Az emberfejes duda egy-két idős dudás révén kicsivel tovább maradt fenn. Az utolsó dél-alföldi dudás 1975-ös halálával az emberfejes bőrduda teljesen eltűnt a néphagyományból.

Összegzésül elmondható, hogy az emberfejes dudát a XIII-XIV. században Nyugat-Európában és a XVII. században Flandriában már ismerték. A kecskefejes duda a XVIII. század elejétől kezdett elterjedni, és a XIX-XX. században csak Közép-Európában használták. A Dél-Alföldön a kecskefejes duda után a kosfejes és az emberfejes duda is elterjedt a XIX. század második felében. Hasonló jelenség még a boszniai és dalmáciai diple és mjesnice nevű dudák emberarcos vésete a XX. században. Magyarországon csak a Dél-Alföldön volt emberfejes duda. Az emberfejes dudafejeket fából készítették domború faragással és színesre festéssel. Sokkal gyakoribb közöttük a női fejes dudafej, mint a férfifejes. A helyi fejlődés eredményeként kialakult, európai viszonylatban is egyedülálló, különlegességnek számító dél-alföldi emberfejes duda használata a XIX. század második felére és a XX. század első felére tehető. Mivel főleg Szeged környékére jellemző, ezért szegedi dudának is nevezhetjük.

ADATKÖZLŐK

- Bába Pálné (Puskás Piroska) 1924. Domaszék - 1990. júl.
 Bellig József 1925. Kiszombor - 1989. szept.
 Borsi Ferenc 1909. Mindszent - 1988. júl.
 Börcsök János 1904. Domaszék - 1988. aug.
 Czékus János 1919. Kiskundorozsma - 1988. okt.
 Daka Imre 1909. Röske - 1990. jan.
 Daka Imréné (Masa Irén) 1927. Domaszék - 1988. okt.
 Daka János 1910. Domaszék - 1988. aug.
 Dubai János 1911. Szakmár - Bogyiszló 1989. aug.
 Farkas József (1.) 1904. Királyhalom-Bokor tanya - Ásotthalom 1990. febr.
 Farkas József (2.) 1905. Nagyszéksós - Röske 1990. jan.
 Fodor József 1914. Szeged-Alsóváros - 1988. szept.
 Halál Antal 1927. Szegvár - 1989. aug.
 Herédi Mária 1902. Mórahalom - 1990. jan.
 Hódi György 1936. Kübekháza - 1990. nov.
 Juhász István 1930. Csólyos - Csólyospálos 1992. okt.
 Juhász Péter 1936. Csólyos - Csólyospálos 1992. okt.
 Kismárton András 1905. Átokháza - Ásotthalom 1990. febr.

Kónya Antalné (Juhász Etelka) 1905. Szentmihálytelek - Szeged 1990. jan.
 Kónya György 1911. Tápé - 1988. júl.
 Kovács János 1910. Ásotthalom - 1990. febr.
 Kovács Pál 1927. Sándorfalva - 1989. nov.
 Lajtár Eta 1923. Kiszombor - 1989. szept.
 Lajtár Tibor 1919. Kiszombor - 1989. szept.
 Maszlag István 1909. Csongrád - 1988. júl.
 Nógrádi János 1927. Domaszék - 1988. okt.
 Palotás Pál 1913. Csólyos - Csólyospálos 1992. okt.
 Palotás Pálné (Juhász Aranka) 1925. Csólyos - Csólyospálos 1992. okt.
 Papp Péter 1899. Magyarkanizsa - Ásotthalom 1990. febr.
 Pintér István 1925. Domaszék - 1988. aug.
 Rusz Cvetozár 1900. Deszk - 1990. febr.
 Samu András (1.) 1913. Csongrád - 1990. jan.
 Samu András (2.) 1922. Csongrád - 1990. jan.
 Sánta Gizella 1917. Szeged - Szőreg 1990. ápr.
 Sebők Papp Imre 1909. Mórahalom - Deszk 1990. febr.
 Szőke Lajos 1926. Szegvár - 1989. aug.
 Varga Ferenc 1926. Domaszék - 1988. aug.
 Varga Ferencné 1903. Domaszék - 1988. aug.

IRODALOM

Alexandru, Tiberiu

1956 Instrumentele muzicale ale poporului Român. Bucuresti

Andrássy Kurta János

1944 A magyar nép szobrászata. Bp.

Baines, Anthony

1979 Bagpipes. Oxford

Balassa Iván-Ortutay Gyula

1979 Magyar Néprajz. Bp.

Bálint Sándor

1957 Szegedi szótár I-II. Bp.

Barabás Jenő

1963 Kartográfiai módszer a néprajzban. Bp.

Bartha Dénes

1934 A jánoshidai avarkori kettőssíp. Archaeológia Hungarica XIV. Bp.

Békefi Antal

1978 A bakonyi pásztorok zenei élete II. Népi hangszerek, hangszeres zene. Veszprém megyei Múzeumok Közleménye XIII. Veszprém, 335-438.

Bellon Tibor-Szabó László

1987 A parasztság gazdasági munkaeszközei. In: Szolnok megye népművészete. Szerk. Bellon Tibor-Szabó László. Bp., 159-184.

Berkovits Ilona

1965 Magyar kódexek a XI-XVI. században. Bp.

- Bikkessy-Heinbucher József*
1816 A Magyar és Horváth Országi Legnevezetesebb Nemzeti Öltözetek Hazai Gyűjteménye. Béts. Vaterländische vollständige der merkwürdigsten National Costume des Königreichs Ungarn und Croatien. Wien.
- Bóna Júlia* (=b.j.)
1949 A kishomoki tili-duda. In: 7. nap IV. 52. szám 3. Subotica
- Buchner, Alexander*
1956 Musikinstrumente im Wandel der Zeiten. Prag.
- Buhle, Edward*
1903 Die musikalischen Instrumente in den Miniaturen des frühen Mittelalters. I. Die Blasinstrumente. Leipzig
- Čierna, Katarína*
1988 Zbojnicka tematika v ľudovom výtvarnom prejavena Slovenska. Slovenský národopis 3-4. 543-562.
- Collinson, Francis*
1975 The Bagpipe. The history of a Musical Instrument. London
- Csapóné Tábori Hajnalka*
1987 Népi kerámiák. In: Népművészeti örökségünk. A tárgyi néprajz Békés megyei emlékeiből. Szerk.: Gecsei Lajos Békéscsaba, 143-170.
- K. Csilléry Klára*
1977 Emberábrázolás. In: Magyar Néprajzi Lexikon I. 677-682.
- Darvas Gábor*
1961 Évezredek hangszerei. Bp.
- Derzsi Kovács Jenő*
1985 A dudacsinálás fortélyja. In: Derzsi Kovács Jenő szentesi és Szentés vidéki dallamgyűjteménye. Szerk.: Forrásné Török Katalin, Szeged
- Deutsch, Walter*
1982 Das grosse Niederösterreichische Blasmusikbuch. Wien
- Domanovszky György*
1981 A magyar nép díszítőművészete. I-II. Bp.
- Domokos Pál Péter*
1978 Hangszeres magyar tánczene a XVIII. században. Bp.
- Dömötör Tekla*
1986 A magyarországi ördög-ikonográfia problémái. Ethn. 296-309.
- Elschek, Oskar*
1983 Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei. Teil 2.
Die slowakischen Volksmusikinstrumente. Handbuch der europäischen Volksmusik-instrumente 3. Leipzig
- Ember Ildikó*
1984 Zene a festészetben. Bp.
- Endrei Walter-Zolnay László*
1986 Társasjáték és szórakozás a régi Európában. Bp.
- Fabó Bertalan*
1909 Zenés tárgyak. Néprajzi Értesítő 20-22.
- Felföldi László*
1990 A vallásos népelet és a szokások tárgyai. In: Csongrád megye népművészete. Szerk.: Juhász Antal. Bp., 519-578.
- Fél Edit-Hofer Tamás*
1966 Parasztok, pásztorok, betyárok. Emberábrázolás a magyar népművészetben. Bp.
- Füvessy Anikó*
1987 Fazekasság. In: Szolnok megye népművészete. Szerk.: Bellon Tibor-Szabó László. Bp., 375-422.

- Galavics Géza*
1987 Művészettörténet, zenetörténet, tánc történet. Muzsikus és táncbrázolások 1750-1820 között Magyarországon. Ethn. 160-206.
- Gábry György*
1976 Régi hangszerek. Bp.
- Gerbert, Martin*
1774 De cantu et musica sacra a prima ecclesia aetate usque ad praesens tempus. I-II. St. Blasien. Faksimile: Graz, Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1968.
- Gerszi Teréz*
1960 A magyar kőrajzolás története a XIX. században. Bp.
- Gülke, Peter*
1979 Szerzetesek, polgárok, trubadúrok. Bp.
- Habenicht, Gottfried*
1973 Cimpoiul hunedorean. Revista de Etnografie si Folclor 365-408.
- Hankóczi Gyula*
1979 Majsza és környéke hangszerei. (Kézirat) Katona József Múzeum, Kecskemét, Néprajzi Adattár: 233-1981.
1980 A tekerőlant Kecskemét és Kiskunfélegyháza környékén. (Kézirat) KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen: DENIA 2622
1982a Népi hangszerek Szentés vidékén és vegyes néprajzi gyűjtés. (Kézirat) Koszta József, Múzeum, Szentés, Néprajzi Adattár: 110-1990.
1982b Vegyes néprajzi gyűjtés. (Kézirat) MFM, Szeged, Néprajzi Adattár: 835-1982.
1982c Dudák és dudások Mezőkövesd környékén. In: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Szerk.: Balassa Iván-Ujváry Zoltán. Debrecen, 817-826.
- Haraszi Emil*
1941 A barokk zene. In: Magyar művelődéstörténet IV. Szerk.: Domanovszky Sándor. Bp., 609-632.
- Hasalová, Vera-Vajdiš, Jaroslav*
1974 Die Volkskunst in der Tschechoslowakei. Prague
- Herman Ottó*
én. Jegyzetfüzet és klisék. (Kézirat) Néprajzi Múzeum, Bp. EA. 182-I
- Hofer Tamás-Fél Edit*
1975 Magyar népművészet. Bp.
- d'Hulst, Roger A.*
1974 Jordaens. Drawings I-IV. Brussel
- Hunfalvy János*
1856 Az Alföld és lakosai. In: Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben I. Darmstadt, 225-292.
- Janó Ákos-Solymos Ede*
1966 Bács-Kiskun megye népművészete. Kecskemét
- Kalesný, František*
1981 Habáni na Slovensku. Brno
- Keresztury Dezső-Vécsey Jenő-Falvy Zoltán*
1960 A magyar zenetörténet képeskönyve. Bp.
- Kodály Zoltán*
1937 Zene. In: A magyarság néprajza IV. Bp., 9-84.
- Korkeş Zsuzsanna-Sztrinkó István*
1978 A Kiskuntság népi fafaragása. Kiskunfélegyháza
- Kovács János*
1901 Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged
- Kresz Mária*
1956 Magyar parasztviselet 1820-1867. Bp.
1971 Emberkorsók. Néprajzi Értesítő 5-32.

- 1983 Die Verbreitung der Spät-habner Fayence des 18. Jahrhunderts in Ungarn. Keramik-Freunde der Schweiz. 5-12.
- 1990 Fazekasság. In: Csongrád megye népművészete. Szerk.: Juhász Antal. Bp., 299-380.
- Kunz, Ludvík*
1974 Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei Teil 1. Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente 2. Leipzig
- Lajtha Edit*
1966 A besztercebányai (Banska Bystrica) Thurzó-ház falképei. Művészettörténeti Értesítő 1-10.
- Sz. Lukács Imre*
1969 A bőrdudás. Délmagyarország 1969. máj. 4. 9.
- Mačák, Ivan*
1977 Über die Möglichkeiten zur Erforschung der Geschichte der Hirtenmusikinstrumente in der Slowakei. Studia instrumentorum musicae popularis V. Stockholm
- Madarassy László*
1934 Palóc duda. Néprajzi Értesítő 81-88.
- Magyar Néprajzi Lexikon*
1977 I. kötet Bp.
- Malonyay Dezső*
1911 A magyar nép művészete III. A balatonvidéki magyar pásztornép művészete. Bp.
- Manga János*
1939 Népi hangszerek a Felföldön. Ethn. 135-153.
1950 Nógrádi dudások. Bp.
1965 Hungarian bagpipers. Acta Ethnographica XIV. Bp., 1-97.
1968 Magyar duda - magyar dudások a XIX-XX. században. Népi Kultúra - Népi Társadalom I. 127-187.
1969 Magyar népdalok, magyar népi hangszerek. Bp.
- Markov, Jozef*
1955 Slovenský L'udovy oder v minulosti. Bratislava
- Mátray Gábor*
1854 A magyar zene és a magyar cigányok zenéje. In: Magyar- és Erdélyország képekben IV. Szerk.: Kubinyi Ferenc-Vahot Imre. Pest, 118-125.
- Meer, John Henry van der*
1988 Hangszerek az ókortól napjainkig. Bp.
- MGG.*
1949-1979. Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Enzyklopädie der Musik. I-XVI. Kassel-Basel-London-New York
- Mihálka György*
1962 Szegedi népi hangszerek. Néprajz és Nyelvtudomány V-VI. Szeged, 85-93.
- Molnár K. Ferenc*
1940 Kiskunhalasi gazda írásai. (Kézirat) Néprajzi Múzeum, Bp. EA. 2088
- Móricz Pál*
1913 Régi magyar élet. Történetek és feljegyzések. Bp.
- Móricz Zsigmond*
1913 A szegedi dudás. Az Est 19. szám 9.
- Nagy Czirok László*
1965 Régi halasi vásárok. In: Kiskunhalas helytörténeti monográfia. Szerk.: Janó Ákos. Kiskunhalas, 307-335.
- Nagy Vera*
1990 Faragás. In: Csongrád megye népművészete. Szerk.: Juhász Antal. Bp. 441-496.
- Narodni muzički instrumenti Jugoslavije*
1957 Beograd
- Novák László*
1982 Mezővárosi népművészet Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd. Nagykőrös.

- Oledzki, Stanislaw*
1978 *Polskie instrumenty ludowe*. Krakow.
- Paksa Katalin*
1969 A szegedi duda-hagyomány. Néprajzi Közlemények XIV. 3-4. sz. 125-140.
1980 A szegedi nemzet zenéje. In: Bálint Sándor: A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete III. MFMÉ 1978/79-2. Szeged, 575-905.
- Pesovár Ernő*
1972 *A magyar tánc történet évszázadai*. Bp.
- Praetorius, Michael*
1619 *Syntagma musicum II. De Organographia*. Wolfenbüttel. Faksimile: Kassel, Bärenreiter, 1958.
- Puyvelde, van Leo*
1953 *Jordaens*. Paris-Bruxelles
- Rakonczai János*
1969 Rúzsai dudás. (Kézirat) MFM, Szeged, Néprajzi Adattár: 266-1971.
- Režný, Josef*
1990 *Das Niederlausitzer Glossarium. Zur Typologie sorbischer Dudelsäcke*. Lětopis 33. 23-31.
- Sárosi Bálint*
1964 Népi hangszerek. Szemelvények a Magyar nép hangszerei című készülő monográfiából. Néprajzi Közlemények IX. 1-2. sz. 3-74.
1967 *Die Volksmusikinstrumente Ungarns*. Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente 1. Leipzig
1973 *Zenei anyanyelvünk*. Bp.
1986 *Folk Music. Hungarian Musical Idiom*. Bp.
- Širola, Božidar*
1943 Horvát népi hangszerek. In: Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára. Szerk.: Gunda Béla. Bp., 114-127.
- Šourek, Karel*
1956 *Volkskunst in Bildern*. Prag
- P.Szalay Emőke*
1989 Kerámia. In: Hajdú-Bihar megye népművészete. Szerk.: Gazda László-Varga Gyula. Bp., 191-239.
- Sz.Szigethy Vilmos (= Bob)*
1900 A dudásverseny. Szegedi Napló 236. szám 7.
1930 A régi Szegedből az újba. Szeged
- Szigeti György*
1984 Adatok a deszki magyar és szerb népzenehez. In: Deszk története és néprajza. Szerk.: Hegyi András. Szeged-Deszk, 715-778.
- Szűcs Sándor*
1946 *Pusztai krónika*. Bp.
- Tálasai István*
1977 *Kiskunság*. Bp.
- Tömörkény István*
1958 Dudák és vizidudák. In: Tömörkény István: Hajnali sötétben. Bp., 193-199.
1963 Magyarok keresgélése. In: Tömörkény István: Munkák és napok a Tisza partján. Bp., 131-138.
- Tradicijska narodna glazbala Jugoslavije*.
1975 Zagreb
- Vahot Imre*
1853 Kecskemét és a kecskeméti puszták. In: Magyarország és Erdély képekben I. Szerk.: Kubinyi Ferenc-Vahot Imre. Pest, 83-126.
- Vargyas Lajos-Nagy Czirok László*
1954 Régi népdalok Kiskunhalasról. Bp.

Vayerné Zibolen Ágnes

1978 Barabás Miklós az illusztrátor. Művészettörténeti Értesítő 117-156.

Volek, Tomislav-Jares, Stanislav

1977 Geschichte der Tschechischen Musik in Bildern. Praha.

Vukosarljević, Petar D.

1980 Erske gajde. Beograd

Vydra, Josef

1957 Die Hinterglasmalerei. Prag.

Weigel, Johann Christoph

1720 körül Musikalisches Theatrum. Nürnberg. Faksimile: Basel - London - New York, Bärenreiter, 1961.

Zolnay László

1977 A magyar muzsika régi századaiból Bp.

MENSCHENKÖPFE ALS DUDELSACKKOPEVERZIERUNGEN IM SÜDLICHEN TEIL DER GROSSEN UNGARISCHEN TIEFEBENE

Aurél Szakál

Dudelsacke mit Menschen- und Tierköpfen wurden im XIII-XIV. Jahrhundert in Westeuropa benutzt. Dudelsackköpfe mit Schnitzereien verziert, lassen sich im XV-XVII. Jahrhundert auf den europäischen Dudelsackdarstellungen im Allgemeinen nicht finden. Eine Ausnahme bilden einige flamische Malereien, auf denen in der Mitte des XVII. Jahrhunderts Dudelsacke mit Menschenköpfen vorkommen.

In Westeuropa benutzte man im Mittelalter Dudelsacke mit Ziegenköpfen. Ihre Darstellung erfolgte ausnahmsweise im XVI. Jahrhundert. Die Darstellung und Erwähnung von Dudelsacken mit Ziegenköpfen erfolgt Anfang des XVIII. Jahrhunderts immer öfter. Deutsche, sorbische und polnische Dudelsackpfeifer benutzte man. Aus dem XIX. Jahrhundert kennen wir ihre Darstellung auch aus Ungarn und Böhmen. Dudelsacke mit Ziegenköpfen wurden in der zweiten Hälfte des XIX. und im XX. Jahrhundert nur in Mitteleuropa benutzt.

In Ungarn verbreitete sich der ziegenköpfige Dudelsack ab Anfang des XIX. Jahrhunderts. Im südlichen Teil der Grossen Ungarischen Tiefebene verbreiteten sich nach den ziegenköpfigen Dudelsacken (1., 2. Bild) auch die widderköpfigen (3. Bild) und die menschenköpfigen Dudelsacke ab Mitte des XIX. Jahrhunderts. In diesen Gebieten von Ungarn gab es ausschliesslich widderköpfige und menschenköpfige Lederdudelsacke (*börduda*). Mehrere bekannte Dudelsackpfeifer hatten meistens Frauenköpfe als Schmuck, weniger Männerköpfe. Diesen Instrumenten gab man auch einen Vornamen, der meistgebrauchlichste Name für die Dudelsacke war *Mariska*. Die Menschenköpfe für die Dudelsacke wurden aus Holz gefertigt mit abgerundeten Holzschnitzereien und bunt angemalt. Über auf Dudelsacken mit Menschenköpfen spielende Musiker (4-7. Bild) und über in die Sammlung gelangte menschenköpfige Dudelsackköpfe (8-33. Bild) zeigen wir Fotos. In den verschiedenen Sammlungen sind 22 Frauendudelsackköpfe und 3 Männerdudelsackköpfe zu finden.

KÉPEK

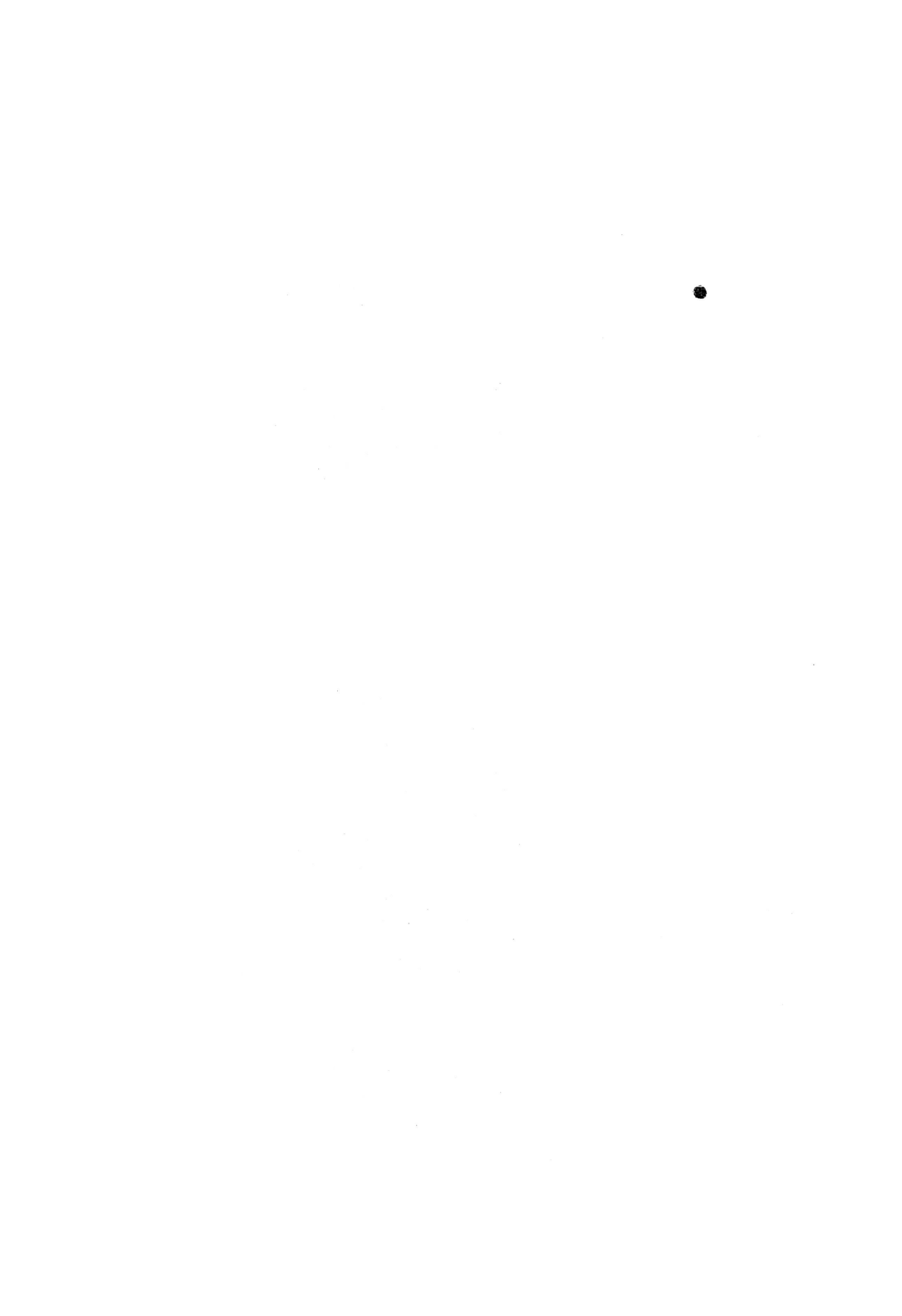
1. Dohánytartón dudás alak kecskefejes dudával. Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely. 52. 288.1. 1-2. Dömötör Mihály felvétele.
2. Csonka Bukusza Tanács Ignác szegedi bőrdudás kecskefejeű dudájával 1900 táján. Somogyi Károly Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény, Szeged.
3. Kovács János kiskiráltságú bőrdudás kosfejes dudájával az 1920-as években. Lampel Miklós orosházi fényképész felvétele. Szántó Kovács János Múzeum, Orosháza.
4. Kiskunfélegyházi bőrdudás női fejes dudával 1910 táján. Szalai Gyula felvétele. Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza 59. 180-1. üvegnegatív részlete.
5. Varga Ferenc domaszéki bőrdudás „babafejes” dudájával az 1930-as évek elején. Benedek László felvétele. MFM Történelmi Osztály, Szeged. 83. 4. 73.
6. Csipak András csólyospálosi bőrdudás „lányfejes” dudájával és Szabó Rozália tekerős 1950 - 52 körül. Gaál Károly felvétele. Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza. F3541.
7. Csóti Gyapjas Antal rúzsai bőrdudás „lányfejű” dudájával 1968-ban. Juhász Antal felvétele. MFM Szeged. F15424.
8. Női dudafej, Szeged (Csongrád megye). MFM Szeged 2269. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
9. Női dudafej, Szeged (Csongrád megye). MFM Szeged 2269. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
10. Férfi dudafej, Szeged (Csongrád megye). MFM Szeged 2269. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
11. Férfi dudafej, Szeged (Csongrád megye). MFM Szeged 2269. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
12. Női dudafej, Szeged (Csongrád megye). MFM Szeged 4333. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
13. Női dudafej, Szeged (Csongrád megye) MFM Szeged 4333. A szerző felvétele.
14. Női dudafej, Szeged (Csongrád megye) MFM Szeged 4749. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
15. Női dudafej, Szeged környéke. MFM Szeged. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
16. Női dudafej, Szeged környéke. MFM Szeged. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
17. Női dudafej, Földeák (Csongrád megye) MFM Szeged 4875. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
18. Női dudafej, szegedi tanyák (Csongrád megye). Néprajzi Múzeum, Budapest. 55.45.1. Dömötör Mihály fevétele.
19. Női dudafej, szegedi tanyák (Csongrád megye). Néprajzi Múzeum, Budapest. 55.45.2. Dömötör Mihály fevétele.
20. Női dudafej, Dél-Alföld. Néprajzi Múzeum, Budapest. 119.480. A szerző fevétele.
21. Női dudafej, Kiszombor, majd Szőreg (Csongrád megye). Néprajzi Múzeum, Budapest. 64. 118. 6. 1. A szerző felvétele.
22. Férfi dudafej, Dél-Alföld. Néprajzi Múzeum, Budapest. 76.59.4. A szerző fevétele.
23. Női dudafej, Szeged (Csongrád Megye). Móricz Virág tulajdona. A szerző felvétele.
24. Női dudafej, Nagyszéksós (Csongrád megye), majd Kishomok (Male Pesak, Jugoszlávia). Vajdasági Múzeum, Újvidék. 502. A szerző felvétele.
25. Női dudafej, Domaszék (Csongrád megye). MTA Zenetörténelmi Múzeum, Budapest. 7922. A szerző felvétele.
26. Női dudafej, Domaszék (Csongrád megye). Paksa Katalin tulajdona. A szerző felvétele.
27. Női dudafej, Domaszék (Csongrád megye). Daka János tulajdona. A szerző felvétele.
28. Női dudafej, Röske (Csongrád megye). Sárosi Bálint tulajdona. A szerző felvétele.
29. Női dudafej, szegedi tanyák (Csongrád megye). Sárosi Bálint tulajdona. A szerző felvétele.
30. Női dudafej, Rúza (Csongrád megye). Sós János tulajdona. A szerző felvétele.
31. Női fejes dudásfűszár, szegedi tanyák (Csongrád megye), majd Kiskunhalas (Bács-Kiskun megye). Thorma János Múzeum, Kiskunhalas. 55. 104. 1. Kiss Béla felvétele.
32. Női fejes dudásfűszár, Kiskunfélegyháza (Bács-Kiskun megye). Kiskunfélegyháza. 55. 2199. 1. Kiss Béla felvétele.
33. Női fejes dudásfűszár, Szentes (Csongrád megye). A Koszta József Múzeum, Szentes gyűjteményében 1945 előtt. A felvétel a múzeum 4131. üvegnegatívjának részlete.
34. A dél-alföldi emberfejes dudu elterjedése a XIX-XX. században. 1. Szakmár; 2. Kecskemét; 3. Kiskunfélegyháza; 4. Csongrád; 5. Szentes; 6. Petőfiszállás; 7. Kiskunmajsa; 8. Kiskunhalas; 9. Csólyospálos; 10. Üllés; 11. Rúza; 12. Ásotthalom; 13. Domaszék; 14. Nagyszéksós; 15. Röske 16. Kishomok (Mali Pesak, Jugoszlávia); 17. Magyarakanizsa (Kanjiza, Jugoszlávia); 18. Szentmihálytelek; 19. Szeged; 20. Tápé; 21. Szőreg; 22. Deszk; 23. Kükébháza; 24. Klárafalva; 25. Kiszombor; 26. Földeák; 27. Temes vidéke (Románia)

KÉPEK

1. Dohánytartón dudás alak kecskefejes dudával. Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely. 52. 288.1. 1-2. Dömötör Mihály felvétele.
2. Csonka Bukusza Tanács Ignác szegedi bőrdudás kecskefejeű dudájával 1900 táján. Somogyi Károly Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény, Szeged.
3. Kovács János kiskirállyági bőrdudás kosfejes dudájával az 1920-as években. Lampel Miklós orosházi fényképész felvétele. Szántó Kovács János Múzeum, Orosháza.
4. Kiskunfélegyházi bőrdudás női fejes dudával 1910 táján. Szalai Gyula felvétele. Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza 59. 180-1. üvegnegatív részlete.
5. Varga Ferenc domaszéki bőrdudás „babafejes” dudájával az 1930-as évek elején. Benedek László felvétele. MFM Történeti Osztály, Szeged. 83. 4. 73.
6. Csipak András csólyospálosi bőrdudás „lányfejes” dudájával és Szabó Rozália tekerős 1950 - 52 körül. Gaál Károly felvétele. Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza. F3541.
7. Csóti Gyapjas Antal rúzsai bőrdudás „lányfejű” dudájával 1968-ban. Juhász Antal felvétele. MFM Szeged. F15424.
8. Női dudafej, Szeged (Csongrád megye). MFM Szeged 2269. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
9. Női dudafej, Szeged (Csongrád megye). MFM Szeged 2269. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
10. Férfi dudafej, Szeged (Csongrád megye). MFM Szeged 2269. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
11. Férfi dudafej, Szeged (Csongrád megye). MFM Szeged 2269. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
12. Női dudafej, Szeged (Csongrád megye). MFM Szeged 4333. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
13. Női dudafej, Szeged (Csongrád megye) MFM Szeged 4333.A szerző felvétele.
14. Női dudafej, Szeged (Csongrád megye) MFM Szeged 4749. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
15. Női dudafej, Szeged környéke. MFM Szeged. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
16. Női dudafej, Szeged környéke. MFM Szeged. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
17. Női dudafej, Földeák (Csongrád megye) MFM Szeged 4875. Toppantóné Nagy Czirok Anikó felvétele.
18. Női dudafej, szegedi tanyák (Csongrád megye). Néprajzi Múzeum, Budapest. 55.45.1. Dömötör Mihály fevétele.
19. Női dudafej, szegedi tanyák (Csongrád megye). Néprajzi Múzeum, Budapest. 55.45.2. Dömötör Mihály fevétele.
20. Női dudafej, Dél-Alföld. Néprajzi Múzeum, Budapest. 119.480. A szerző fevétele.
21. Női dudafej, Kiszombor, majd Szőreg (Csongrád megye). Néprajzi Múzeum, Budapest. 64. 118. 6. 1. A szerző felvétele.
22. Férfi dudafej, Dél-Alföld. Néprajzi Múzeum, Budapest. 76.59.4. A szerző fevétele.
23. Női dudafej, Szeged (Csongrád Megye). Móricz Virág tulajdona. A szerző felvétele.
24. Női dudafej, Nagyszéksós (Csongrád megye), majd Kishomok (Male Pesak, Jugoszlávia). Vajdasági Múzeum, Újvidék. 502. A szerző felvétele.
25. Női dudafej, Domaszék (Csongrád megye). MTA Zenetörténeti Múzeum, Budapest. 7922. A szerző felvétele.
26. Női dudafej, Domaszék (Csongrád megye). Paksa Katalin tulajdona. A szerző felvétele.
27. Női dudafej, Domaszék (Csongrád megye). Daka János tulajdona. A szerző felvétele.
28. Női dudafej, Röske (Csongrád megye). Sárosi Bálint tulajdona. A szerző felvétele.
29. Női dudafej, szegedi tanyák (Csongrád megye). Sárosi Bálint tulajdona. A szerző felvétele.
30. Női dudafej, Rúza (Csongrád megye). Sós János tulajdona. A szerző felvétele.
31. Női fejes dudásípszár, szegedi tanyák (Csongrád megye), majd Kiskunhalas (Bács-Kiskun megye). Thorma János Múzeum, Kiskunhalas. 55. 104. 1. Kiss Béla felvétele.
32. Női fejes dudásípszár, Kiskunfélegyháza (Bács-Kiskun megye). Kiskunfélegyháza. 55. 2199. 1. Kiss Béla felvétele.
33. Női fejes dudásípszár, Szentes (Csongrád megye). A Koszta József Múzeum, Szentes gyűjteményében 1945 előtt. A felvétel a múzeum 4131. üvegnegatívjának részlete.
34. A dél-alföldi emberfejes duda elterjedése a XIX-XX. században. 1. Szakmár; 2. Kecskemét; 3. Kiskunfélegyháza; 4. Csongrád; 5. Szentes; 6. Petőfiszállás; 7. Kiskunmajsa; 8. Kiskunhalas; 9. Csólyospálos; 10. Üllés; 11. Rúza; 12. Ásotthalom; 13. Domaszék; 14. Nagyszéksós; 15. Röske 16. Kishomok (Mali Pesak, Jugoszlávia); 17. Magyarkanizsa (Kanjiza, Jugoszlávia); 18. Szentmihálytelek; 19. Szeged; 20. Tápé; 21. Szőreg; 22. Deszk; 23. Kűbekháza; 24. Klárafalva; 25. Kiszombor; 26. Földeák; 27. Temes vidéke (Románia)

1.

3.

2.

4.

5.

G.

7.

8-13.

-LXVI-

20-25.

- LXVIII -

26-30.

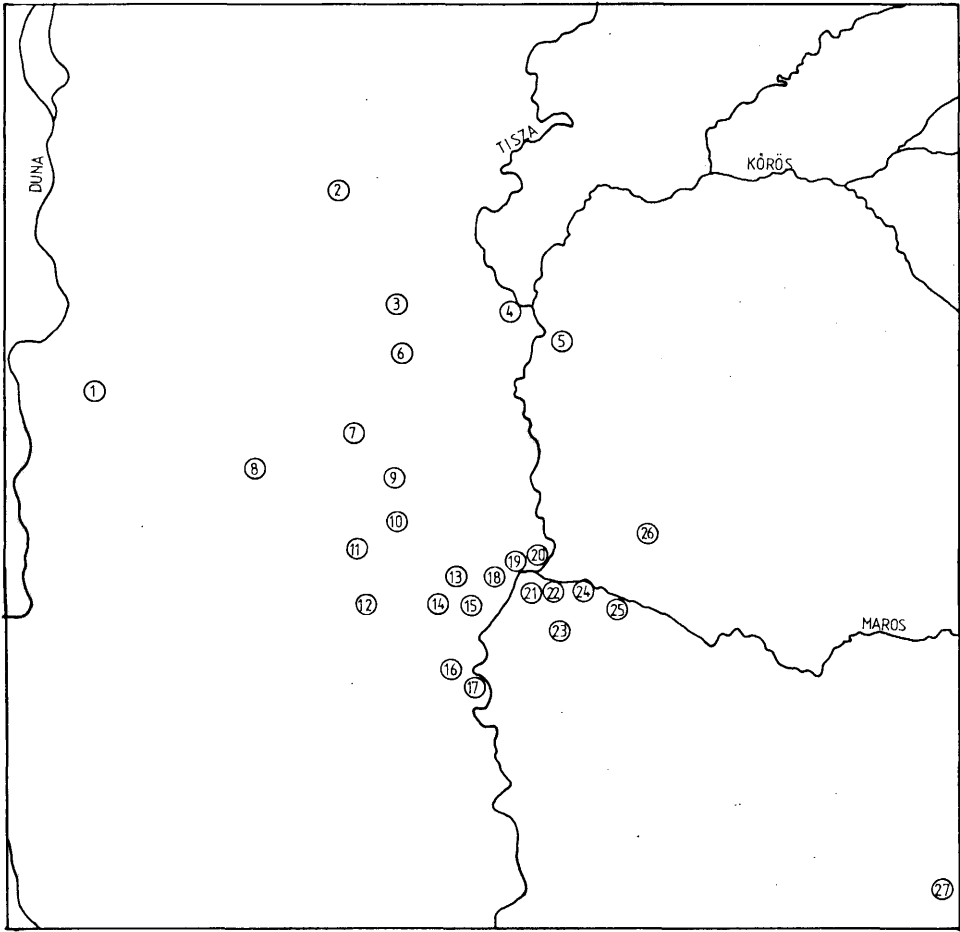
32.

31.

33.

34.

